

CONTRIBUȚII PRIVIND RELAȚIILE DINTRE MOLDOVA LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI TĂTARI

Violeta-Anca Epure

Motto: „Doamne, numai tu singur știi ce-a fost în inima mea. Nici eresurile cele înșelătoare, nici focul vârstei tinerești n-au putut-o sminti, ci am rămas întărit pe piatra care este însăși Hristos pe a căruia cruce de-a pururi îmbrățișată la piept ținând, viața mea am închinat-o, nădejde nesmintită printr-însa la părintele veacurilor având, prin care toți vrăjmașii am gonit și am înfrânt”. (Vartolomeu Măzăreanu, *Cuvânt de pomenire vechiului Ștefan cel Mare, domnul Moldovei*, 1904).

„Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare la statu, mâniaș și degrabu vârsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu. și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gândiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vâraea, ca văzându-l ai săi să nu îndărăptieaze și pentru aceia raru războiului de nu biruia. Și unde biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor”. „scrie letopisețul cel moldovenesc” al lui Grigore Ureche. Un portret celebru ce merită a fi cunoscut de oricine... „Un suveran iubit de supușii săi, un om politic eminent un mare căpitan, un om foarte curajos, înțelept, modest și profund religios”¹. La 500 de ani de la moartea marelui Ștefan vodă dorim să-i aducem umilul nostru omagiu prin intermediul acestor rânduri. Consultând bibliografia aferentă epocii ștefaniene și dorind să ne documentăm mai ales asupra relațiilor acestuia cu tătarii, vom descoperi, pe lângă referirile din lucrările generale sau din monografiile care-i sunt dedicate voievodului, câteva contribuții mai vechi ce merită a fi menționate: P. Georgian, *Tătarii în Țările Românești. III. Invaziile tătare în veacul XV și prima jumătate a veacului XVI*, în „Convorbiri Literare”. LVIII/1926, nr. 8-9, p.590-610. Virginia Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne Le Grand*. în „Revue historique du sud-est européen”, VIII/1931, nr. 7-9, p.188-191. Constantin Andreescu, *Din legăturile moldo-tătare în mijlocul secolului XV*, în „Arhiva”. XLI/1934, nr.3-4, p.139-151. Dimitrie Urzică, *Bătălia din dumbrava de la Lipiști*, Iași, 1937, Petre Ș. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova și Crimeea în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripții grecești*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*. București, 1965, Tahsin Gemil, *Două documente tătărăști referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”. V/1968, p.185-194, Alexandru Gonța, *Românii și Hoarda de Aur. 1241-1502*, capitolul *Ștefan cel Mare și relațiile cu Hoarda de Aur*. München, 1983, p.176-192². Prezentul studiu se vrea o încercare de a sublinia principalele aspecte referitoare la relațiile dintre Moldova lui Ștefan și tătari.

1. Situația din Hoarda de Aur în secolele XIV-XV. Câteva puncte de reper. Pentru o mai bună înțelegere a acestor raporturi, considerăm necesară o succintă prezentare a situației politice din Hoarda de Aur a veacului al XIV-lea și al XV-lea.

După moartea lui Usbek han (1340) și după stingerea dinastiei urmașilor direcți ai lui Gingis han (moartea lui Berdi han la 1359), urmează în Deșt-i Kipceak³ o perioadă tulbure. Cu timpul, se creează două centre de dominație, unul cu capitala la Saray, dincolo de Volga, altul între Volga și Nipru. După ce Mamai, hanul Saray-ului este înfrânt la 8 septembrie 1380 la Kulikovo, pe Don de Dimitrie, cneazul Moscovei, numit după această victorie Donskoi, Hoarda de Aur⁴ decade.

În Crimeea, genovezii din Caffa pun stăpânire pe principalele centre comerciale de pe linia țarmului. Tătarii au încercat să le recupereze, dar acțiunile lor s-au dovedit un eșec. În 1387, se încheie un tratat prin care tătarii le lăsausu genovezilor aceste zone⁵.

„Codrul Cosminului”, nr. 10, 2004, p. 23-36.

Sprrijinit de Timur Lenk, hanul Tohtamâș, care pretindea că este urmașul lui Gingis han, ia locul lui Mamai și reconstituie puterea Hoardei, deși pentru o perioadă scurtă⁶. În 1387, Tohtamâș, cu ajutorul lui Timur ocupă Saray- Berke; în 1380 îl distruge pe Mamai la Kalka, iar în 1382 atacă Moscova și o readuce la starea de stat tributar, ca și pe celelalte cnezate rusești. În încercarea de a readuce sub stăpânirea sa Transcaucazia și Horezmul, Tohtamîș eșuează. În 1391 și 1395 Timur face două expediții împotriva Hoardei de Aur și distruge centrele comerciale Tana, Urgengi, Astrahan și Saray-Berke⁷. Ruptura cu Timur (1387) și înfrângerea și moartea lui Tohtamîș (1395) conduc la o nouă dezmembrare a statului tătar. Generalul Aidegu (Jedigei), învingătorul lui Tohtamîș, guverna atât în Crimeea, cât și în ținuturile de dincolo de Volga în numele hanilor de la Saray. Generalul este înfrânt în 1411 și Crimeea tătarilor „Perecopensi” (de la Perecop) revine lui Kadir Berdi și Djelal Berdi. Acești doi frați erau urmașii lui Tohtamîș. Fiul lui Djelal, Hagi Ghirai este întemeietorul dinastiei Ghiraizilor. care va stăpâni Crimeea până la 1783⁸.

Revenind la Tohtamîș, după ce a fost înfrânt pe valea râului Terek (15 aprilie 1395), acesta fuge în Lituania la cneazul Vitold. Cei doi vor încerca să-și impună controlul asupra Hoardei de Aur, dar au fost învinși de Timur Kutlug, noul han instalat cu ajutorul lui Timur Lenk și al emirului Edighei, în 1339 la Worskla. Hoarda de Aur este din nou restaurată, de această dată sub conducerea lui Edighei. Luptele dinastice și factorii externi au contribuit la subminarea autorității hanului și la separarea, în cele din urmă în mai multe stătuțe⁹. „Centrele de putere locală se consolidează și se instituționalizează în cursul secolului al XV-lea”. Așadar, Hoarda de Aur se fragmentează în trei stătuțe:

- **Hanatul Crimeei**, despre care am pomenit mai sus și care a gravitat în sfera de interese polono-lituaniană până la 1475, când va intra sub suzeranitatea otomană;

- **Hanatul de Kazan**, întemeiat de Ulug Mohamed¹⁰, pe care Matei de Miechov îl considera al șaptelea han al tătarilor „Zavolhensi” (de dincolo de Volga). Acești tătari erau numiți de istoricul rus Karamzin, autorul lucrării *Histoire de l'empire de Russie*. „Nogaii Hoardei Albaste”¹¹; acesta se va afla în raza de acțiune a Moscovei și va fi anexat de aceasta în 1552;

- **Hanatul de Astrahan**, situat pe cursul inferior al fluviului Volga, va fi supus unei duble presiuni, atât din partea tătarilor din Crimeea, cât și a celor nogai din zona Ural; la 1556 va fi absorbit de cnezatul Moscovei¹².

2. Evoluția relațiilor dintre Ștefan cel Mare și tătari. Fiul lui Bogdan al II-lea și al Mariei, supranumită Oltea, Ștefan cel Mare¹³ a fost proclamat domn al Moldovei la 12 aprilie 1457.

În anul 1459, luna aprilie, când pe tronul Hoardei de Aur se urca ultimul mare han, Ahmed (1459-1481), Ștefan semna „sub zidurile Hotinului, un tratat cu Andrei Androvaz, voievodul Haliciului și cu Hrițco de Pomorzany, voievodul Podoliei”¹⁴; se angaja să dea polonezilor ajutor militar „contra paganos”¹⁵ (tătarii din Hoarda de Aur). să lase în stăpânirea polonă cetatea Hotin și să respecte averile boierilor moldoveni, care, cu asentimentul regelui Cazimir (1447-1492) se aflau în slujba lui Petru Aron. „Cu prețul acestor concesi, Ștefan era recunoscut domn al Moldovei, iar rivalul său era îndepărtat de la hotarul țării”¹⁶.

La 3 iulie 1460, Ștefan cel Mare reînnoia privilegiile negustorilor lioveni de a face comerț și de a merge cu mărfuri de-ale Hansei și autohtone în Țara Tătărescă¹⁷. „Iar vama tătărescă ce fusese la Cetatea Albă și nici măcar de la o mie de mărci, acea vamă le-am iertat-o liovenilor, fie că i-ar aștepta ori nu acolo chiar fiul țarului tătăresc”¹⁸.

Trimișii poloni la Suceava primeau la 2 martie 1462 un document omagial prin care Ștefan promitea că îi va fi credincios regelui¹⁹. Pe lângă „Tratatul de închinare și credință” pe care l-am menționat mai sus, Ștefan și-a luat obligația printr-un document separat că nu va extrăda decât regelui Cazimir pe fiii lui Sad- Ahmed²⁰, împreună cu căpetenii și ostași tătari, refugiați în Moldova din cauza luptelor care aveau loc între facțiunile hanatului tătarilor „Zavolhensi”²¹. „Și-apoi pe fiii lui Sed-Ahmed, cari prin mila lui Dumnezeu sunt acum în mâinile noastre, împreună cu alți căpitani și ulani – spune domnul Moldovei – avem să-i ținem

cu tărie și statornicie în mâni tari și credincioase și n-avem să le dăm drumul niciodată, nici să-i dăm în vreo parte oarecare sau în mâna cuiva, fie a litvanilor sau basarabilor, fie țarului Ag-Ghirai²², fie turcilor sau ungurilor. Dacă însă ni-i va cere cumva mai întâi domnia sa Craiul, sau ne va aduce aminte de ei, atunci noi avem să-i dăm în mâinile domnului prea înălțatului craiu²³. Ioan Ursu a emis părerea că aceștia erau prizonieri de război capturați de Ștefan al Moldovei²⁴; istoricii de mai târziu au infirmat această ipoteză: se pare că este vorba, mai degrabă, de „persoane strămutate de bunăvoie pe care voievodul Moldovei le putea folosi de la caz la caz, fie împotriva Poloniei, fie contra lui Hagi Ghirai sau chiar în aceea a lui Ahmed han, fiul lui Kuciuk Mahomed, în acele clipe când el era interesat de redobândirea Chiliei și se afla cu oștile la Dunăre. Așa se explică de ce Moldova nu a fost atacată de tătarii Perecopului cât a trăit Hagi Ghirai (1459-1466)”.²⁵

La 28 iulie 1468, Ștefan îi făgăduia regelui polon printr-un nou act prestarea omagiului personal când regele se va deplasa la Cămenia, Colomeea sau Sniatin, deci în unul din orașele de graniță²⁶. Cazimir îi promitea sprijin împotriva ungurilor, turcilor și tătarilor, fie pe cale diplomatică, fie pe cale armată²⁷. Ștefan se angaja să nu întreprindă nimic fără sfatul și încuviințarea regelui; în schimb, Cazimir „are să ne miluiască și să ne povățuiască și să ne fie cu credință... și are să ne păzească și să ne apere din toate părțile și de toate neamurile de pe lume: de turci și de tătari și de unguri care ar fi împotriva noastră și împotriva țării noastre și împotriva supușilor noștri”.²⁸

Istoricul polon Jan Dlugosz, contemporan evenimentelor, scrie că în vara 1469, pe când regele se afla în Lituania, oastea tătarilor de dincolo de Volga sub conducerea lui Manyak a invadat țările regatului din trei părți. O coloană a prădat districtele Vladimir, Cremenet, Cuzmin, Zudovia și Jitomir, luând în captivitate vreo 10000 de oameni pentru că lituanienii, având puțină oaste nu au îndrăznit să se opună. Altă coloană s-a îndreptat spre Trembovla, dar oastea regală adunată la ordinul regelui i-a respins. Cazimir – menționează Dlugosz – fusese înștiințat la timp de Mengli Ghirai²⁹.

Bătălia de la Lipnic - „ultima invazie a Hoardei de Aur”³⁰. Oastea tătarilor de pe Volga³¹, după ce pustiise răsăritul Poloniei, s-a abătut asupra Moldovei; se pare că oastea condusă de Eminek, fiul hanului³² a dat două lupte cu domnul Moldovei; cea mai zdrobitoare a avut loc la Lipnic, aproape de Nistru; tătarii au lăsat mulți morți pe câmpul de luptă; au fost prinși mulți captivi, printre care și fiul marelui han³³. „Buluceau sub puterea harapnicului și împingeau cu colții suliței oameni și vite, avere mișcătoare pe care luau preț în porturile Caspicii și Mării Negre”³⁴. În Moldova, însă „jefuitoarii nu se putură desfășura în voie, căci lipsea câmpia netedă, goală, precum lipseau și satele bogate. [...] Călărirea pustiului mareț se încurcă lesne în hățișurile codrilor ce nu știau de secure. Ștafetele de la graniță sosiră la timp la Suceava cu vestea că se prăpădește ținutul dintre Nistru și Prut. Călăreții domnului se luară în pripă după călăreții hanului, care căutau acum vadul totdeauna depărtat pe unde să fugă. [...] Fugarii priripă atunci spre apa de hotar, dar până a nu o vedea înainte, în ținutul Sorocei de mai târziu, ei fură ajunși din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lângă satul Lipnic, unde-și avuse curțile boierul Vâlcea al lui Alexandru cel Bun. [...] Nu numai că hanul fu bătut cu desăvârșire și că pe pragul de ieșire îi fu măcelărită o bună parte din gloată de mâni răsplătitoare, dar fiul hanului căzu în robie, în ziua de 20 august, când Moldova fu războanată”³⁵.

Cele mai afectate au fost așezările din partea de NE a Moldovei, tătarii evitând, de regulă, să se apropie de centrele fortificate. La retragere, tătarii se știau vulnerabili din cauza prăzii și a numeroșilor prinși, care încetineau considerabil deplasarea. Poate că ar fi reușit să treacă Nistrul liniștiți dacă nu ar fi săvârșit o greșeală gravă: neținând cont că se apropie de cetatea Sucevei, au căutat să treacă apa pe la un vad slab apărat. Ștefan a constituit un detașament de cavalerie, cu care a început urmărirea tătarilor. „Rădicatu-s-au multă mulțime de oaste tătarască și au intrat în țară să prade, cărora prinzându-le de veste Ștefan vodă, le-au eșit înainte. Și la o dumbravă ce se chiamă la Lipinți, aproape de Nistru, i-au lovit Ștefan vodă cu oastea sa, august 20 și dând războiu vitejaște i-au răsipit și multă moarte și perire au făcut într-inșii și mulți au prinsu în robie și le luă pleantul. De care lucru cunoscând, Ștefan vodă că

agiutorul de la Dumnezeu și nu de aiurea i-au fost, ce numai de la Dumnezeu și de la preacurata maica sfinții sale și cu mare laudă și izbândă s-au întorsu înapoi la scaunul său, la Suceavă³⁶, scrie Ureche în cronica sa.

Dlugosz relatează că hanul tătarilor „trimețând 100 de soli la Ștefan, voievodul Moldovei, îl vesti cu îngâmfare că dacă nu-i redă fiului său libertatea sau dacă are vreun gând rău asupra lui, are să-l pedepsească aspru. Însă Ștefan, bărbat cu suflet mare, mâniat de acea solie, care pe altul l-ar fi îngrozit, nesocotind amenințările lui Mamak, tăie pe fiul aceluia în patru bucăți în fața solilor – pe soli îi trase în țepi, afară de unul, pe care, cu nasul tăiat îl trimise la Mamak să-i dea de veste. Așa răzbuna Ștefan umbrele morților săi³⁷.”

Ștefan a dat ordin să se construiască la Orhei o cetate astfel încât pe viitor tătarii să nu mai poată specula faptul că vadul de la confluența Răutului cu Nistrul era foarte slab apărat³⁸. La 20 octombrie 1469, boierul Gangur este pomenit în sfatul domnesc, iar la 1 aprilie 1470, el apare în acte sub titlul de pârcălab de Orhei³⁹, „strajă în calea tătarilor⁴⁰.”

Călăreții tătari nu au mai năvălit de atunci înainte nici în părțile Orheiului, nici la alte vaduri ale Nistrului datorită luptelor interne. Cetatea de la Orhei și-a dovedit marea utilitate împotriva tătarilor din Crimeea, care organizau expediții de pradă. Un cronicar turc afirma, de altfel, despre luptătorii din Codrii Orheiului și ai Lăpușnei că aceștia învățaseră în desele ciocniri cu tătarii meșteșugul războiului și datorită vredniciei lor, trâmbele tătarești se abăteau din ce în ce mai rar asupra pământului Moldovei. După înfrângerea tătarilor, prestigiul lui Ștefan a crescut și mai mult⁴¹.

Bătălia de la Lipnic din dumbravă, „de la obârșia pârâului Ciuhur, în ținutul Soroca”, a suscitat numeroase discuții în legătură cu data când a avut loc; *Letopisețul Anonim (de la Bistrița)* nu menționează aceste evenimente; *Cronica moldo-germană* situează momentul Lipnic după lupta de la Baia și înainte de arderea Brăilei (27 aprilie 1470). Grigore Ureche, Miron Costin, letopisețele din grupa Putna I, Putna II, *Cronica moldo-polonă* susțin că la 20 august 6978 (1470)⁴², Ștefan „dând război vitejesc i-au risipit și multă moarte și pieire au făcut într-inșii, și pe mulți i-au prins de vii și le-au luat toată prada⁴³.”

În martie 1471, Radu cel Frumos pornește o incursiune în Moldova pentru a răzbuna atacurile asupra Chilie și Brăilei. În timp ce Ștefan lupta cu oștile lui Radu la Soci, Eminek Mârza, fratele lui Mamak, ajunge până la Siret⁴⁴. La întoarcere a trecut în Podolia. La 16 mai, când operațiunea era deja terminată, consulul genovez din Caffa scria că în timp ce Ștefan era în război cu domnul „celeilalte Valahii”, tătarii au prădat orașele și numeroase sate, ducând cu ei o pradă bogată, „animale și mii de captivi, bărbați și femei⁴⁵”. S-a emis ipoteza că atacul tătarilor ar fi fost comandat prin intermediul turcilor de Radu cel Frumos; în iulie, de la Vaslui, Ștefan îi scria lui Cazimir al IV-lea că nu poate veni să presteze omagiul deoarece tătarii, transalpinii (muntenii) și turcii îl amenințau⁴⁶. Cavaleria moldovenească i-a urmărit pe tătari până la marginile Crimeei, unde i-au prins chiar pe Eminek Mârza, comandantul năvălitorilor. La 7 noiembrie 1472, genovezii din Caffa îi scriau lui Mengli Ghirai că fratele său este întemnițat la Cetatea Albă; el va evada în 1473⁴⁷. Distinsul istoric ieșean Ion Toderașcu consideră că în paralel cu luptele dintre Ștefan și Radu „și poate nu fără legătură cu acestea”, a avut loc și invazia tătarilor crimeeni în Țara Moldovei, la solicitarea genovezilor din Caffa, „care aveau vechi răfuieți cu domnul Moldovei⁴⁸.”

La 6 iunie 1475, marele vizir Kediuk-Ahmed pașa (1474-1477) cucerește Caffa cu trupe turcești, cu tătarii lui Eminek și cu românii munteni. Mercenarii tătari au trădat, deschizând turcilor porțile Caffei⁴⁹. Negustorii străini aflați atunci în Caffa au plătit cu viața; printre ei se aflau și 160 de moldoveni⁵⁰. 17 corăbii cu 1500 de tineri au luat calea robiei, dar tinerii de pe o corabie reușesc să ucidă garnizoana turcească și să ajungă în Moldova⁵¹. Jan Dlugosz a scris că nu are „destulă putere” ca să descrie „deplin cumplitele păcate ale locuitorilor Caffei”, care ar putea justifica astfel crimele „săvârșite de păgâni⁵²”. Tot prin trădare, turcii au cucerit și orașul Tana, situat la vărsarea Donului, precum și Mangopol, principat condus de urmașii Comnenilor din Trapezunt. Este începutul cuceririlor turcești la nordul Mării Negre; tătarii din Crimeea sunt aduși sub ascultarea sultanului. Mengli Ghirai (1468-1515), sprijinit de

sultanul Mahomed al II-lea redevine han. Se pare că Mengli Ghirai fusese capturat prin februarie 1471 de principalul său dușman, Ahmed han și aruncat în temniță. El a fost eliberat cu ocazia campaniei comandate de Kediuk- Ahmed pașa⁵³. Hanatul Crimeei a devenit astfel forța de șoc a Imperiului Otoman împotriva Moldovei⁵⁴. S-a creat o situație strategică nouă care a agravat la modul cel mai serios „poziția lui Ștefan împotriva colosului otoman”. Ambasadorul ducelui de Milano la Veneția susținea că „Signoria consideră pierderea Caffei un fapt deosebit de însemnat și grav din pricina înțelegerii survenite între turci și tătari”⁵⁵. Litoralul Mării Negre, cu excepția zonei dintre gurile Dunării și ale Nistrului era sub control otoman. La 20 de zile după cucerirea Caffei, turcii pornesc împotriva Cetății Albe. Jan Dlugosz a confirmat că alături de turci, la asediu au participat și tătari⁵⁶. Atacatorii au fost aruncați în mare: flota asediatorilor s-a îndreptat spre Chilia, părăsită și cu zidurile dărâmate din ordinul lui Ștefan, care considerase că acestea nu ar fi putut rezista atacurilor turco-tătare.

Ștefan recucerește Mangopul, unde stăpânise cumnatul său, Alexandru și îl înlătură pe fratele mai mare al soției sale, Maria de Mangop, Isak, care era supus turcilor. Caffa, însă, nu a putut fi recucerită, fiind foarte bine apărată de turci și de tătari. În decembrie 1475, turcii reocupă Mangopul și îlucid pe Alexandru⁵⁷.

După lupta de la Vaslui, Ștefan trimite solii la Veneția, la Roma, în Hanatul Crimeei, la Caffa, dar mai ales în Polonia și în Ungaria. Soliile lui Ștefan s-au lovit de refuzul constant al regelui de a se angaja într-un război cu turcii. În cooperare cu Veneția, voievodul va încerca să atragă de partea sa Hanatul de pe Volga, ostil celui din Crimeea. De importanță capitală a fost alianța cu ungurii, încheiată în iulie / august 1475: regele Matia Corvin se angaja să apere Moldova împotriva păgânilor turci și tătari⁵⁸.

La începutul anului 1476, Mengli Ghirai îi scria lui Cazimir al IV-lea: „Dacă tu te vei uni cu moldoveanul noi nu vom avea mai mare dușman decât pe tine. Dacă însă neunindu-te cu moldoveanul, te vei împăca cu padișahul nostru și noi, de asemenea, vom fi buni prieteni”⁵⁹. Ștefan era izolat complet de Cazimir, deși consilierii acestuia insistaseră ca el să-i ofere sprijin voievodului moldovean; prin solul său, Martin Wrocimovski, Cazimir i-a scris sultanului, rugându-l să nu atace Moldova, care era „sub stăpânirea și puterea sa”. Dacă nu, regele polon amenința că va lua armele împotriva Porții. Cazimir se arăta gata să-l judece pe Ștefan pentru că e „mai bună o judecată decât un război sângeros, nedrept și nesigur”⁶⁰. Solul polon îi aducea sultanului în dar o haină de zibelină împodobită cu mărgăritare și pietre scumpe⁶¹. El l-a găsit pe Mahomed la Varna, dar acesta i-a răspuns că va continua expediția pentru a-i mulțumi pe tătarii din Perecop, „care m-au rugat foarte mult să-i ajut împotriva voievodului moldovean”⁶². De asemenea, Mahomed adăuga că dacă Ștefan ar fi plătit tributul restant, ar fi cedat Chilia, Cetatea Albă, ar fi predat prizonierii de la Vaslui și dacă ar fi fost înștiințat înainte de plecarea din Adrianopole poate că ar fi contramandat acțiunea⁶³.

Cu forțele tătare din Crimeea, pe teritoriul cărora sultanul a reușit să deschidă al doilea front în flancul Moldovei, sultanul îl atacă pe Ștefan. Oastea moldovenească a fost nevoită să se împartă în două. Acest lucru a slăbit considerabil puterea de atac și rezistența lui Ștefan. Mahomed poruncise și muntenilor lui Laiotă Basarab să atace; împotriva Moldovei a fost dezlănțuit un atac concentric.

Inviaza tătarilor a devansat trecerea Dunării de către grosul oștirii otomane; subliniem rolul de diversiune al acțiunii tătarilor; ei aveau misiunea de a abate atenția voievodului și o parte a armatei sale, până ce trupele otomane vor fi trecut în liniște fluviul⁶⁴. „Văzând împăratul Mehmed beg câtă pagubă a avut în oastea sa de la Ștefan vodă, gândi singur cu capul său să meargă să stropșască Țara Moldovei și să-și ia cetățile înapoi Chilia și Cetatea Albă, carele fusese mai înainte pre mâna lor.

Acolo Ștefan vodă mult au nevoie să nu-l lase să treacă Dunărea, ci n-au putut, că tătarii de o parte, turcii de altă parte, cu oastea fără număr ce venise, ei au dat cale turcilor și s-au apucat de tătari. Și pre lesne bătându-i, i-au gonit până la Nistru”, scrie Ureche⁶⁵. Sosite probabil pe marele drum tătarăsc la Nistru, trupele comandate de Eminek Mârza au trecut prin vadul Rașcu și apoi pe valea Răutului, unde au provocat mari distrugerii⁶⁶. „Când am primit această

știre⁶⁷ – îi scrie Eminek Mârza sultanului – deși la rândul nostru aveam dușmanii noștri⁶⁸, acceptând să vă slujim, am mers la scara șei voastre cu destoinicia noastră războinică și cu uneltele noastre de bătălie. Am ars numeroase cetăți ale necredinciosului, am luat prăzi multe și nenumărate⁶⁹. Balthasar de Piscia îi scria papei Sixt al IV-lea, bazându-se pe o serie de informații pe care le deținea de la martori oculari: „Iară la începutul lui iulie, pe la miezul nopții, la Suceava s-a dat veste că tătarii au călcat târgul Ștefănești din Valahia⁷⁰, așezat în prejma Sucevei [...] și au luat prinși mulți frunțași, iar în ziua ce urmă, când temerea că tătarii vor reveni asupra Sucevei, trecură râul ce-i zice Siret, la jumătate de zi de mers de Suceava, cu pradă de cinsprezece mii de frunțași. Iară soața domnului Ștefan se adăposti cu toate averile, în cetatea de-i zice Hotin, ce se află la jumătate de zi de mers de orașul Camenița⁷¹. Este momentul când năvălitorii sunt înștiințați că Hoarda cea Mare a invadat Crimeea și încep retragerea⁷². Inițiativele diplomatice inițiate de Ștefan și de Veneția au fost așadar încununate de succes: tătarii crimeeni au fost scoși din luptă pe durata campaniei sultanului în Moldova⁷³. Ștefan știa din experiența anului 1470 că soluția cea mai bună era să le taie calea de retragere. Ajunse de cavaleria moldovenească, hoardele tătare suferă o înfrângere grea, consemnată de majoritatea cronicilor.

Dlugosz ne povestește că Ștefan „se aruncă asupra oastei tătarilor, de ale căror puteri se temea mai mult decât de ale turcilor. Și cu ajutorul lui Dumnezeu îi strivi pe aceștia într-un măcel crâncen. Și-i urmări pe fugari cu atâta râvnă, încât ucise mai mulți din fugă decât din luptă. Cuprinși de groază, fugarii își aruncau nu numai armele ca să fie mai ușori la fugă, ci și arcurile și tolbele, șeile și hainele ca să scape fie și nearmați și goi și se aruncau în Nistru, furioși, nu altcum⁷⁴. Însuși Eminek Mârza recunoștea în scrisoarea din care am citat mai sus: „Deși abandonându-ne prázile luate am hotărât să ne întoarcem imediat, necredinciosul venind în urma noastră, a făcut război crâncen cu noi; ne-au pierit mulți oameni, doi frați de-ai mei au devenit martiri; ne-au pierit luptători destoinici, cai și arme; noi înșine am venit cu un cal⁷⁵. O serie de tătari care atacaseră în sudul Moldovei, în ținutul Cetății Albe, au fost înfrânți și împărțiați de garnizoana cetății, condusă de pârcălabii Luca sau Herman (Gherman), care a eliberat și 5000 de robi⁷⁶. Cu toate acestea, oastea de țară a trebuit să fie demobilizată temporar pentru a pune la adăpost familiile și bunurile amenințate de năvălirea mongolă. Ștefan dispunea numai de oastea de curte (12000-15000 de luptători) până la revenirea în luptă a celorlalți (aproximativ 15 zile)⁷⁷, contra a 200000 de turci. Ștefan a fost înfrânt. „Căci de nu erau tătarii, oastea lui Mahomed al II-lea ar fi putut avea soarta aceleia a lui Soliman Hadâmbul⁷⁸. Inscripția pe care a pus-o Ștefan pe zidul bisericii construite la Războieni în amintirea eroilor căzuți acolo este poate cea mai dramatică expunere a evenimentelor din 1476. „În zilele binecredinciosului și de Hristos iubitorului Domn Io Ștefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476), iar al domniei sale al douăzecelea curgător, rădicatu-s-a puternicul Mahmet, împăratul turcesc cu toată puterea sa răsăriteană, încă și Basarab voievod, căruia i se zicea Laiotă, a venit cu dânsul cu toată Țara Băsărăbească și au venit să prade și să ieie Țara Moldovei. Și au ajuns până aici, la locul ce se zice Râul Alb. Și eu, Ștefan voievod, cu fiul meu Alexandru ieșit-am înaintea lor. Unde am și făcut mare război cu dânșii, în luna lui iulie 26, și cu voia lui Dumnezeu, au fost biruiți creștinii de către păgâni și au căzut acolo multime mare dintre ostașii Moldovei. Tot atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei din ceia parte. Pentru acesta, eu Ștefan voievod am hotărât să înalț această biserică cu hramul arhistrategului Mihail, întru ruga sa și a Doamnei sale, Maria și a fiilor săi Alexandru și Bogdan și pentru amintirea și pomenirea dreptcredincioșilor care au căzut aici⁷⁹.

Un slujitor de-al lui Vlad Țepeș scria în august 1476 că tătarii și turcii au asediat fără succes Cetatea Albă și au atacat Chilia; „după câte se zvonea turcul spera că dacă l-ar învinge pe Ștefan ar dobândi aceste locuri fără trudă⁸⁰.

Sugestivă este și relatarea făcută de solul lui Ștefan, Ioan Țamblac la 8 mai 1478 în fața senatului venețian: „[...] Și dacă ar fi fost dușmanul singur, încă n-ar fi fost atâta rău, dar el a făcut să vie cealaltă Țară Românească, de o parte și tătarii de alta, și el însuși cu toată puterea lui și m-au înconjurat din trei părți și m-au găsit pe mine singur și toată oastea mea risipită. [...] Și

bage de seamă Excelența voastră ce mulțime asupra mea, fiindu-mi împotriva atâtea puteri! Eu, cu curtea mea am făcut ce am putut și s-a întâmplat ca mai sus. Care lucru judec că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pe mine ca pe un păcătos, să fie lăudat numele său”⁸¹.

În *Letopisețul de la mănăstirea Voscresenia* scrie că în același an 1476, Ahmed han a atacat Crimeea și a supus-o. Mengli Ghirai fuge în Turcia. Ahmed han l-a numit în calitate de guvernator al Crimeei pe protejatul său Djanibek între 1476-1478⁸². În 1478, Mahomed al II-lea a debarcat trupe în Crimeea și a repus pe Mengli Ghirai și pe Eminek Mârza în funcțiile lor, ca vasali ai săi⁸³. Restabilirea în funcția de han a lui Mengli Ghirai sub suzeranitate turcească⁸⁴, situația gravă a Hoardei Mari, încetarea ostilităților dintre turci și venețieni în ianuarie 1479 l-au determinat pe Ștefan să se orienteze spre o apropiere de Înalta Poartă, să îi recunoască superioritatea. Atitudinea ostilă a hanului din Crimeea față de polonezi reprezenta, de asemenea, un indiciu că Moldova va avea liniște dacă se va apropia de acest vasal puternic al lui Mahomed al II-lea. În 1479, Ștefan încheie pace cu turcii. În octombrie 1480 are loc bătălia de la Ugra și Oca dintre moscoviți și tătarii Hoardei Mari; în ianuarie 1481 este asasinat marele han Ahmed pe Doneț. „Hoarda se desfăcu din ce în ce mai mult și printre hani care se luptau între ei nu s-a găsit nici unul capabil să creeze o stăpânire puternică”⁸⁵. Mengli Ghirai pătrunde în Polonia și face astfel imposibilă orice intervenție a regelui Cazimir contra Moscovei. Se observă o apropiere între Ivan al III-lea și Ștefan cel Mare, bineînțeles datorită și intervențiilor lui Mengli Ghirai, care urmărea încercuirea Poloniei⁸⁶. La 6 ianuarie 1483 are loc căsătoria fiicei lui Ștefan cel Mare, Elena cu Ivan Ivanovici, fiul cneazului Moscovei.

La 3 martie 1481 moare Mahomed al II-lea. Ștefan face o incursiune în Țara Românească, probabil ca răspuns la atacurile lui Țepeluș împotriva Moldovei până la Lunca Mare, la Răcăciuni, pe Siret. Noul sultan, Baiazid al II-lea (1481-1512) îl acuza pe Ștefan de nesupunere după moartea lui Mahomed într-o scrisoare din 1484 adresată Senatului Veneției: „Ștefan, domnul Moldovei până de curând a fost supusul tatălui meu de fericită memorie, dar mai apoi împins de duhul rău, a început să nu mai asculte de poruncile noastre și ce e mai mult, a prădat Muntenia, care era tributară imperiului nostru și am pornit contra Moldovei cu toate puterile și forțele noastre”⁸⁷.

Cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă a avut loc în iulie - august 1484, în urma unui dublu atac al turcilor dinspre sud-est și al tătarilor dinspre apus și nord. Numărul tătarilor lui Mengli Ghirai care au participat la această campanie diferă de la un izvor istoric la altul. Unele surse indică un număr de 15000, altele 30000 sau o a treia categorie, 50000. În scrisoarea lui Baiazid al II-lea către Raguză din august 1484 sunt menționați 70000 de tătari, la care s-ar fi adăugat oastea Țării Românești (20000)⁸⁸. „Cu ajutorul lui Allah, am trecut Dunărea, unde a venit hanul cu șaptezeci de mii de războinici și ni s-a închinat, punându-se cu ai săi sub poruncile noastre, împreună cu toți oștenii munteni. Și am purces de acolo. Și am venit întâi la o cetate a lui Ștefan, zisă Chilia, care e cheie și poartă a toată Țara Moldovei și a toată Țara Ungurească și a țărilor de la Dunăre, unde hanul tătarilor cu oastea lui și muntenii ne-au făcut slujbă credincioasă. Și astfel, în curgere de 8 zile, cu ajutorul lui Allah am pus mâna pe amintita cetate și am întărit-o de pe uscat și de pe mare în numele împărăției noastre”⁸⁹. Așadar, la 15 iunie 1484 a căzut Chilia, „lacătul și poarta pământurilor moldovenești”⁹⁰, iar la 9 august sultanul intra în Cetatea Albă: „Și am pornit de acolo și am ajuns la o altă cetate a zisului domn, numită Cetatea Albă, care e cheie și poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tartaria și toată Marea Neagră, pe care am luat-o... și am întărit-o și pe aceea, și de acolo ne-am întors la scaunul nostru”⁹¹. Hanul a fost răsplătit cu semne rare de distincție: „Dându-se daruri împărătești lui Mengli Ghirai han, acesta a fost distins cu o burcă albă și o bonetă aurită și a fost trimis în țara sa cu daruri multe”⁹².

Pentru mai multă siguranță, Baiazid a așezat între Chilia și Cetatea Albă „o oaste tătărăscă împreună cu hanul lor numit Murtaza, pentru că aceștia [...] să le păzească și să împiedice apropierea ghiaurului”⁹³. Campania sultanului Baiazid pentru cucerirea celor două cetăți însemna desăvârșirea controlului otoman asupra Mării Negre și a reușit prin aplicarea unui gigantic clește strategic otomano-tătar, închis peste Moldova pontică în vara anului 1484⁹⁴.

Prima inițiativă a lui Ștefan, care nu se putea împăca cu pierderea celor două cetăți s-a îndreptat spre Ungaria și Polonia, state, care la rândul lor erau grav amenințate de noile cuceriri ale Înaltei Porți. Polonia se dovedise mai energică în acțiunile sale și Ștefan s-a apropiat de ea. Însă ajutorul polon avea un preț: pe la jumătatea lui septembrie 1485, Ștefan depunea la Colomeea omagiul de vasalitate regelui Cazimir⁹⁵.

În timp ce Ștefan se afla la Colomeea, trupele rumeliote și o parte din unitățile centrale (30000-40000 de luptători), sub conducerea beilerbeului Rumeliei, au intrat în Moldova la 6 septembrie 1485, cu misiunea de a-l impune pe pretendentul Hruiet pe tronul Moldovei. Ștefan a pornit în grabă spre Moldova; Cazimir îi dăduse 3000 de cavaleri „îmbrăcați în fier”. Armatele beilerbeului rumeliot nu au mai fost ajunse din urmă, dar la Cătlăbuga, lângă lacul Catalpug, moldovenii și polonezii au întâlnit cete otomano-tătare pornite după pradă; acestea au suferit o înfrângere grea la 16 noiembrie 1485. Istoricii cred că episodul următor din *Cronica lituaniană* s-ar referi la această bătălie: „Atunci, deodată oastea turcească și hoarda întreagă cu mare strigăt i-a lovit pe ai noștri și trei ceasuri a fost mare bătălie, când polonii au început să intre în dezordine, să plece cu toții și i-au dus pe turci spre rezerva (moldovenilor). Și atunci Ștefan a strigat la ai săi și deodată întreaga rezervă a pornit în pădure, iar Ștefan înșiși, înșfăcând steagul crăiesc de la un stegar polon rănit, l-a dat unui moldovean și apoi străbătând printre tunurile turcești i-a supus, lovind din spate pe turci și pe tătari. Acolo toți turcii au fost înfrânți pe capete”⁹⁶. Din 1487, Ștefan începe tratative cu turcii în vederea încheierii păcii și se orientează spre o apropiere de Hanatul Crimeei. Ștefan s-a apropiat și de Ungaria lui Matia Corvin; acesta era un fapt împlinit în vara lui 1489. Cum Ștefan nu a obținut nici un fel de ajutor contra turcilor și tătarilor din partea suzeranului său polon, el a cerut și a obținut de la papă „desfăcerea legăturii stabilite la Colomeea în 1485”⁹⁷.

Ștefan reușește să atragă de partea sa, în eventualitatea unui conflict cu Polonia și pe Ivan al III-lea al Moscovei, precum și Lituania. În 1488, Ștefan ocupă Pocuția până la Halici: teritoriul va rămâne la Moldova până la 1494⁹⁸. În iarna lui 1489, înainte de decesul lui Cazimir, Ștefan a atacat regiunile de margine ale Poloniei. Îndermași de același Ștefan, în vara lui 1490, tătarii au invadat răsăritul Poloniei, ajungând până la Rohatin. Atacurile împotriva regatului Poloniei au continuat și în 1492, când voievodul moldovean ajunge la o înțelegere cu Mengli Ghirai⁹⁹. Hanul îi scria lui Ivan al III-lea că „Ștefan voievod a trimis la noi un sol care ne-a spus să fim prieteni prietenilor și dușmani dușmanilor săi [...] inimile noastre sunt pline de dragoste între noi, așa să știi”¹⁰⁰. La 27 octombrie 1492, hanul îi scria din nou lui Ivan al III-lea: „De la cuscrul tău, de la Ștefan voievod, au venit soli pentru pricina care te privește. Și ne-am înțeles bine și temeinic. El va fi una cu noi să poarte dușmănie și împreună vom sta. Iar cu regele vom lupta. Iar el s-a legat și a jurat că va fi una cu noi și va purta dușmănie regelui și fiilor lui Ahmed”.

Ideea alianței dintre cei doi era ca Ștefan „să fie prieten prietenului hanului și dușman dușmanului său și să fie una cu el împotriva copiilor lui Ahmed”; „dacă împăratul (hanul) va încăleca și va porni împotriva vreunui dușman al său și Ștefan era dator să pornească împotriva dușmanului comun; dacă însuși Ștefan nu va putea pleca în campanie, de nu va avea timpul liber, trebuia să trimită pe oamenii săi cu hanul”. În virtutea acestei alianțe întărită de ambele părți cu jurăminte, în 1492 Moldova a luptat alături de Hanatul Crimeei împotriva Poloniei, Lituaniei și Hoardei Mari¹⁰¹. Tratatul din 1492 pune la adăpost de incursiunile tătarăști, fiind în același timp și o garanție indirectă față de turci¹⁰².

În 1493 hanul primește vestea că Ștefan l-a pregătit pe Alexandru, fiul său să intre cu armatele în Podolia; hanul ar fi trebuit să atace numai dacă considera necesar acest lucru; el a făcut incursiuni de trei ori în cursul aceluși an în Polonia¹⁰³.

Ioan Albert (1492-1501), noul rege al Poloniei a convocat un congres al membrilor dinastiei iagellone la Levocea (în Slovacia de azi); au fost prezenți Vladislav, regele Ungariei, Alexandru, marele duce al Lituaniei, Sigismund și Frederic de Brandenburg, cumnatul lor. Miechovski, medicul lui Ioan Albert povestește în cronică sa că regele polon vroia să discute cu frații săi despre pericolul turcesc, tot mai amenințător¹⁰⁴. Interesantă și extrem de importantă,

însă, este relatarea cronicarului Wapowski; „s-a discutat apoi despre Ștefan, palatinul Moldovei, care stăpânea asupra Misiei de Jos (Moldova), să-l silească la depunerea jurământului de credință și ascultarea regatului și regelui polon, după cum făcuse mai înainte lui Cazimir tatălui său, în Colomeea din Pocuția. Iar dacă s-ar împotrivi, să-l alunge cu puterea armelor din domnie și să așeze, în locu-i pe fratele său, pe Sigismund, care să apere malul Dunării cu mai mare grijă împotriva turcilor sălbatici. Și astfel de sfaturi se țineau în foarte mare taină numai între regi, înlăturând nobilii, ca nu cumva să ajungă la urechile dușmanilor barbari ceea ce puneau regii la cale”. În același an 1494, Ioan Albert încheie pace cu turcii pe trei ani. Alianța dintre Ștefan și tătari își pierde astfel valoarea¹⁰⁵. Vasal al sultanului, Mengli Ghirai era inclus automat în orice tratat al suzeranului său.

În 1496 îl găsim pe Ștefan încercând să capete ajutoare; soliile sale ajung la turci, la munteni și la tătari¹⁰⁶. Astfel că în 1497, când Ioan Albert declanșează campania din Moldova (sub pretextul unei acțiuni de eliberare a Chiliei și Cetății Albe), Ștefan i-ar fi opus pe lângă ostașii moldoveni, și forțele aliate – cete de turci, tătari, unguri și munteni¹⁰⁷.

În timp ce polonii înaintau spre Moldova, tătarii și moscoviții atacau Lituania¹⁰⁸. Ioan Albert s-a îndreptat cu toate forțele spre Suceava, unde a ocupat orașul (24 septembrie 1497) și a început asediul cetății de scaun (26 septembrie 1497). Suceava a rezistat până la 18 octombrie: „Iar craiul Albert, ajungând la Suceava a stat sub ea câteva zile și înțelegând că nu poate să facă nimic cetății, căci toți moldovenii care erau în cetate un astfel de răspuns i-au dat: - află singur că noi domnului nostru și cetății sale nu-i putem fi trădători căci al nostru domn, Ștefan voievod este în câmp cu oastea sa; dacă vrei, du-te, învinge-l, iar cetățile și toată țara lui îndată vor fi ale tale”¹⁰⁹; asediul cetății este ridicat în ziua de 19 octombrie: tactica tradițională aplicată de Ștefan, atacurile susținute ale detașamentelor moldovene, intervenția militară și diplomatică ungară l-au făcut pe Ioan Albert să înceapă retragerea: „Într-aceea sosiră și trupe mari cu multă cavalerie de la turci, tătari și munteni [...] asemenea și de la unguri și secui [...]. Ajutat de aceste trupe, Ștefan năpăstuiă cu mult mai greu pe cei ce aveau grijă de aprovizionarea armatei polone” (Wapowski). Pe drumul de întoarcere, polonii sunt atacați și nimiciți de oastea lui Ștefan și de aliații ei la Codrul Cosminului (26 octombrie 1497)¹¹⁰. „Palatinul Ștefan cu o ceată gata de atac – relatează același cronicar polon – dăte poruncă să se prade și să se răstoarne carele și să se închidă calea șirurilor de la capăt. El însuși cu cete mari de turci, tătari, unguri și munteni și cu moldoveni de-ai săi [...] cu arme grozave și într-o învălmășeală mare, năvăli mai întâi asupra soldaților mercenari de la spate și din lături [...] și începu să taie din ei. Polonii, luați pe neașteptate, alergeră la arme și la cai și începură să se îndese unul într-altul și să se împotrivescă dușmanilor care tăiau fără milă. [...] Adunați și ghemuiți acolo se făcură nevolnici de apărare și se împiedicau unii de alții”¹¹¹. Referindu-se la evenimentele din Moldova din 1497, locotenentul marelui maestru al ordinului teutonic, dezorientat de cele întâmplate, a declarat că n-a știut pentru ce regele Poloniei, care concentrase o forță de o sută de mii de oameni n-a mers împotriva turcilor și a atacat Moldova, că în timpul campaniei oastea polonă a suferit din cauza lipsei de hrană, a atacurilor turcilor și tătarilor¹¹².

În ciuda repetatelor intervenții ale marelui cneaz Alexandru pe lângă Mengli Ghirai, care aveau menirea să-l determine pe han să atace Moldova, acesta din urmă a respectat înțelegerea făcută cu Ștefan. La 27 februarie 1498, Mengli Ghirai îi răspundea marelui cneaz că va fi alături de Ștefan cel Mare („nu-l va lăsa singur”)¹¹³.

La începutul lui mai 1498, cu permisiunea lui Ștefan, beiful Silistrei, Malcocioglu trece prin Moldova în drum spre Polonia, ajungând până dincolo de Liov. În urma lor, drumurile rămâneau „pline de cadavre și [...] ude de atâta vărsare de sânge” (Wapowski). În iunie 1498, o oștire moldovenească a atacat mai multe cetăți polone (Trembowla, Buczacz, Podhajce), jefuind zone întinse din Podolia și Pocuția¹¹⁴. În iulie este rândul tătarilor să atace Polonia de sud și de răsărit. Astfel reușea Ștefan „ca să răzbune pentru războiul ce i l-a făcut pe nedrept” (Cromer)¹¹⁵.

Prin intermediul Ungariei și după repetate schimburi de solii, s-a încheiat pacea între Moldova pe de o parte și Polonia și Lituania de cealaltă parte la 12 iulie 1499 la Hârlău.

Remarcăm dintre prevederile acestui tratat pe aceea prin care Ștefan se obliga să le comunice celorlalți semnatori, în cazul în care ar fi aflat ceva, informații despre atacurile tătarilor¹¹⁶.

Încă din 1498 se înregistrează o răcire a relațiilor dintre Ștefan și Ivan al III-lea. Nepotul său Dimitrie, fiul Elenei era destinat de Ivan al Moscovei să-i fie urmaș. Manevrat de soția sa, Sofia Paleologa, fiica celui din urmă despot al Peloponesului, acesta i-a întemnițat pe Elena și pe fiul ei; ei vor muri în închisoare – Elena în 1505 și Dimitrie în 1509, fără ca Ștefan să fi putut face ceva pentru ei. Ștefan îi scria lui Mengli Ghirai: „Răspunde-mi, fi-vor în viață fiica mea și nepotul meu? Să fi despuiat oare, marele cneaz pe nepotul meu de marea cnezie a Moscovei și s-o fi dat fiului său, marele cneaz Vasile?” Până la sfârșitul vieții, din păcate, Ștefan nu va primi vești sigure¹¹⁷.

În 1501 Ștefan ocupă Pocuția; s-a ajuns din nou la tratative care, însă nu au dat nici un rezultat¹¹⁸. Neînțelegerile cu Polonia au continuat și în 1502. Ștefan considera că „țara aceasta (Pocuția) nu e înscrisă în tratate și e țara mea din vremuri vechi, face parte din Moldova și asupra ei am drepturi sigure din vechime”. Profitând de conflictul lui Ștefan cu polonii, sultanul Baiazid al II-lea l-a invitat pe hanul tătarăsc de pe Volga în 1502 să se stabilească în sudul Moldovei. Sultanul i-a promis 40000 de oșteni și 200 de cavaleriști sub conducerea a 14 pașale¹¹⁹. Sultanul considera că dacă tătarii ar fi reușit să se impună în Moldova. „noi înșine vom putea înainta nestingheriți în toate părțile lumii”¹²⁰. Așadar, tătarii din Hoarda Mare, conduși de fiii lui Ahmed, Bagatîr- saltan, Hoziak- saltan, Enai- saltan au pornit spre sudul Rusiei și Crimeea. Detașamentele moscovite i-au silit pe tătarii nogai comandați de Musa să se retragă. Ștefan cel Mare era înțeles cu Mengli Ghirai să acționeze împreună în eventualitatea în care Hoarda Mare va trece Niprul¹²¹. Colaborarea dintre cei doi a dus la lichidarea Hoardei de Aur. Ivan al III-lea nu a participat la operațiunile militare împotriva fiilor lui Ahmed han. În lunile aprilie – mai 1502, pe când Sih- Ahmed se afla pe Nipru, la gura râului Desna. Ștefan își așezase oastea pe malul drept al acestui fluviu. De aici, el i-a expedit o solie lui Mengli Ghirai, prin care-i făcea cunoscut să vină cu hoarda sa numaidecât. În iunie, pe la începutul lunii, are loc joncțiunea între Mengli Ghirai și oștile lui Ștefan pe malurile râului Samara. Spre sfârșitul aceleiași luni (28 iunie 1502), mare parte din oastea Hoardei Mari era încercuită. Ahmed han a reușit să fugă cu doi frați ai săi și cu vreo 4000 de călăreți, refugiindu-se pe valea râului Kama. În 1504, hanul Ahmed a revenit pe Nipru și cu gândul de a se duce la sultan, pe lângă Chiev. a luat drumul Cetății Albe. Baiazid al II-lea, însă, i-a transmis să facă cale întoarsă. Urmărit de Mengli Ghirai, el s-a predat împreună cu Hoziak și Halek, frații săi, voievodului din Chiev, Dimitrie Putiatici. „Sfârșitul lui a însemnat apusul Hoardei de Aur, rămășița a marelui imperiu mongol de odinioară. Gloria de a fi lichidat ultima oaste a Hoardei, denumită după 1423 și Hoarda Mare, a aparținut deci tătarilor lui Mengli Ghirai și românilor moldoveni ai lui Ștefan cel Mare”¹²².

„În Ardeal, pârcaľabii moldoveni stăteau în Ciceu și în Cetatea de Baltă, pe care domnul o căpătase în 1478. Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaș legăturile bune cu Ungaria. Turcii din cetățile de la Dunărea de Jos se stâmpărase. Mengli Ghirai, hanul Crâmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele „moldoveanului” era cunoscut cu cinste în lumea întreagă și polonii înșiși, dușmanii bătrânețelor sale recunoșteau fâțiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om, cum nu se găsește ușor un altul”¹²³.

Prin 1503, starea sănătății lui Ștefan vodă se înrăutățește. Leonardo de Massari, Ieronim de Cesena și un medic din partea hanului tătar îi deschid rana de la picior la începutul anului 1504 și o ard. Ruben- aga, medicul hanului, părea foarte interesat de salvarea lui Ștefan. Se spune că la plecare, hanul tătar îi pusese în vedere: „Ori îl scapi pe domnul moldovean din ghearele morții, ori ai să mori și tu sfâșiat de ghearele tigrilor”¹²⁴.

La 2 iulie 1504, nebiruitul Ștefan vodă închidea ochii în cetatea de scaun a Sucevei. „Iară pre Ștefan vodă – scrie Ureche – l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mânăstire, în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era de plângea toți ca după un părinte al său că cunoștia toți că s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură”¹²⁵. Ce după moartea lui până

astăzi îi zic sveti Ștefan voda¹²⁶ nu pentru suflet ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că încă el au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carile niminea din domni, nici mai înainte, nici după aceea l-au ajuns¹²⁷.

„Bărbat în toate veacurile vrednic de aducere aminte pentru mărirea sufletului său. pentru agerimea sa, pentru priceperea sa în ale războiului” (Martin Cromer) „zdrobi de mai multe ori și respinse pe tătarii de dincolo de Volga și pe cei din Crâm¹²⁸”. „Hoardele jefuitoarelor tătari au suferit cele mai grele înfrângeri ori de câte ori au îndrăznit să treacă Nistrul, amintindu-și cu groază de cele pătimate în Moldova, în timp ce din Polonia se întorceau liniștite și încărcate de prăzi bogate¹²⁹”.

Résumé

Le sujet de l'étude ci-jointe concerne les relations entre Etienne le Grand et les Tatars dès 1457, l'année de début de son règne et 1504 et constitue un hommage à 500 ans de la mort du grand voïvode. Il est structuré en plusieurs parties qui traitent la bibliographie concernant ce sujet, la situation de la Horde D'Or pendant le XIVe et le XVe siècle, l'évolution de ces relations entre Etienne le Grand et les Tatars. On a essayé de présenter les événements qu'on vient de mentionner du point de vue des sources historiques. Sans emettre la prétention d'avoir épuisé le sujet, on espère que cet ouvrage sera une contribution bienvenue pour l'histoire du règne d'Etienne le Grand.

NOTE:

1. Caracterizarea îi aparține generalului Radu Rossetti; *Bibliografie Ștefan cel Mare și Sfânt – 1504-2004*. Sfânta Mănăstire Putna, 2004; Ștefan Sorin Gorovei, *Argument*, p.8
2. *Ibidem*
3. Este o denumire pentru teritoriile de la Nipru până departe în răsărit, dincolo de Volga: zona a purtat începând din secolul al XI-lea și până în secolul al XV-lea, în literatura orientală (în special în cea arabă și persană) denumirea de *Deșt-i Kipceak* (Stepa Cumană). Termenul apare pentru prima dată la Nasir-i Husran, un autor din secolul al XI-lea.
4. În perioada pe care o studiem, vechiul nume al mării și temutei Hoarde de Aur era atribuit, fără însă a mai corespunde realităților, hoardelor tătare care trăiau la est de cursul inferior al Volgăi: a fost cunoscută sub denumirea de Hoarda cea Mare.
5. Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale în răsăritul și sud – estul Europei*, în „Revista de Istorie”, VIII/1981, nr. 5, p. 901
6. Constantin Andreescu, *Din legăturile moldo-tătare în mijlocul secolului XV*, în „Arhiva”, XLI/1934, nr. 3-4, p. 140
7. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p.901-902
8. Constantin Andreescu, *op. cit.*, p. 140-142
9. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 901
10. *Ibidem*, p. 901
11. Constantin Andreescu, *op. cit.*, p. 142
12. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 902
13. Se spune că Ștefan cel Mare s-ar fi născut pe la 1434 la Borzești, unde mai târziu va înălța o biserică „întru amintirea sfântărașoșilor noștri înaintași și a părinților lor”. În 1439 și 1440 au loc două incursiuni tătarăști în Moldova. Pornindu-se de la faptul că tătarii Hoardei Mari au ajuns până în zona Troțușului și că Ștefan ar fi copilărit la Borzești, a apărut legenda stejarului din Borzești.
14. Alexandru Gonța, *Români și Hoarda de Aur. 1241-1502*, München, 1983, p.176
15. Apud I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 266-269
16. Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504)*, Editura Enciclopedică, București, 1990, p. 34
17. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 176
18. Apud Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 279-280
19. Nicolae Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 55

20. Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României 1354-1920*, vol. 1, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 51
21. Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p.55-56
22. Hagi Ghirai
23. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 177; *Apud* Hurmuzaki- Kaluzniaki, *Documente*, II2, p. 695-697 și *Supliment II*, vol. III, București, 1890, p.288
24. *Apud* Ioan Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 22
25. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 177-178
26. Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, Editura Albatros, București, 1970, p. 68
27. Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 52
28. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 68
29. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 179-180; *Apud* Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Leipzig, 1712, vol. II, col. 449-450
30. Am preluat titlul acestui subcapitol din lucrarea lui Alexandru George Savu, *Ștefan cel Mare. Campania*, Editura Militară, 1982, pentru că ni s-a părut extrem de sugestiv.
31. Unii istorici susțin că invazia din vara lui 1469 nu era prima incursiune tătară la vest de Nistru, după urcarea pe tron a marelui voievod.
32. *Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 371
33. Al. G. Savu, *Ștefan cel Mare. Campania*, București, Editura Militară, 1982, p. 78
34. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 82
35. N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Editura Albatros, 1978, București, p.95
36. Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Editura Științifică, București, 1967, p. 89
37. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 80-81
38. *Ibidem*, p. 81
39. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. II, p. 237-238, 241-243
40. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p.111
41. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 109
42. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 180
43. I. Lespezeanu, L. Marcu, *Nebiruitul vodă Ștefan. 47 de ani glorioși*, Editura Științifică. București, 1962, p. 116-117
44. Ion Cupșa, *Ștefan cel Mare*, Editura Militară, București, 1974, p. 59
45. Virginia Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne Le Grand*, în „Revue historique du sud – est européen”, VIII/1931, nr. 7-9, p. 188-189
46. *Apud* Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 311-314
47. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 180-181
48. *Istoria românilor*, vol. IV, p. 373; *Apud* A. Vigna, *Codice diplomatico delle Colonie Tauroliguri*, III, Genova, 1879. P. 469
49. Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 189-190
50. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 140
51. *Apud* N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 144-145
52. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.*, col 534
53. B. D. Grecov, A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, Editura de Stat pentru Literatură Științifică, București, 1953, p. 394-395
54. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 141
55. Șerban Papacostea, *Ștefan cel Mare....*, p. 49-50
56. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.*, col. 534
57. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 142
58. *Istoria românilor*, IV, p. 381-382
59. Tahsin Gemil, *Două documente tătarăști referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”, Iași, V/1968, p. 187
60. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.*, col. 544
61. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 138
62. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 183; *Apud* J. Bielski, *Kronika Polska*, trad. Gh. Năstase, în „Cercetări Istorice”, I/1925, Iași, p. 124
63. Chiar solul polon găsea pretențiile sultanului inacceptabile pentru domnul Moldovei („puțin drepte și cinste”).

64. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 130
65. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 99
66. Al. G. Savu, *op. cit.*, p.130-131
67. De a participa la expediția împotriva Moldovei lui Ștefan.
68. În perioada în care tătarii crimeeni au primit această poruncă erau amenințați de invazia tătarilor din Hoarda cea Mare de dincolo de Volga.
69. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p.193
70. Moldova
71. Ion Cupșa, *op. cit.* p. 130
72. P. Georgian, *Tătarii în Țările românești. III Invaziile tătare în veacul al XV și prima jumătate a veacului XVI*, în „Convorbiri Literare”, LVIII/1926, nr. 8-9, p.596
73. *Istoria românilor*, IV, p. 383
74. *Apud* Jan Dlugosz, *op. cit.*, col. 545-546
75. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 193
76. I. Focșeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, 1956, p. 149
77. Această explicație dată de voievod și de cronistica internă se regăsește și la Balthasar de Piscia: „Iară domnul Ștefan cu toată oastea sa apăsât de mahnire o apucă spre Dunăre, ca să le curme turcilor calea. Printre ai săi nu lipsiră cârtelele, căci îl urmau de două luni, în vreme ce tătarii le robeau femeile și copiii; iar când prinse de veste că unii plecau pe ascuns, având temere că de-or pleca așa din luptă, n-ar putea în urmă a-i avea cu sine, ținând sfat cu boierii săi, le dădu slobozenie ca la vreo cinsprezece zile, dară așa că era ținută a se întoarce la Dunăre după acel răgaz cu merinde”. (cf. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 132)
78. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 188
79. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 188-189
80. Gheorghe Pungă, *Considerații cu privire la cetatea Chilia Nouă*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”, Iași, XXXIV/1997, p.373
81. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 149
82. B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p.395
83. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 149
84. B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 396
85. *Ibidem*, p. 198-399
86. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p.184-185
87. *Ibidem*, p. 186: *Apud* A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldaviae et Valachia*, Budapesta, 1914, p. 38
88. *Ibidem*, p. 168-187
89. I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.*, p. 262
90. Mariana Șlapac, *Enigma Cetății Chilia*, în A.I.I.A. „A. D. Xenopol”, Iași, XXXIV/1994, p. 385-382
91. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 210; *Apud* N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 157-158
92. *Cronici turcești...*, p.462
93. *Ibidem*, p. 137
94. Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”, Iași, XXIX/1992, p. 64
95. *Istoria românilor*, IV, p. 388-389
96. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 174-175
97. *Istoria românilor*, IV, p. 302-303
98. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 288
99. *Ibidem*, p. 229-230
100. Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 118
101. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 187-188
102. V. Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, p. 189
103. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 230-231
104. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 227
105. *Ibidem*, p. 228-229
106. *Ibidem*, p. 230

107. Gheorghe Duzinchevici, *Ștefan cel Mare și opera sa*, Editura Politică, București, 1973, p. 74; *Istoria românilor*, vol. IV, p. 394
108. *Apud* N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 306-308
109. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 191-192
110. *Istoria românilor*, vol. IV, p. 396
111. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 196
112. I. Focșeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, p. 247
113. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 256
114. Regăsim informații cu privire la aceste evenimente în *Letopisețul de la Bistrița*.
115. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 252-253
116. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 257
117. Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 226
118. *Istoria românilor*, vol. IV, p.397
119. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 226
120. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 259
121. I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.*, p. 340-341
122. Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 188-189
123. N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 201
124. I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.*, p. 358
125. Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 262-263
126. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a canonizat pe Ștefan cel Mare în 1992: el apare în calendarul creștin ortodox drept Bincredinciosul voievod Ștefan cel Mare și Sfânt.
127. *Istoria românilor*, vol. IV, p. 397
128. Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 205
129. I. Focșeneanu, Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 43: *Apud* Spiru Haret în volumul *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, publicat de N. Iorga în 1905.